

Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması

Suphi ASLANOĞLU
s.aslanoglu@hotmail.com

Seyfi YILDIZ
seyfiyildiz@hotmail.com

Shadow Economy and a Suggestion to Reduce the Shadow Economy in Turkey; Making an Efficient Auditing System by Using Ratio Analysis

Abstract

Shadow economy which consists of all commerce on which applicable taxes are being evaded, leads to misleading macro economic indicators and thus application of irrational economic policies. In this context, today, shadow economy is one of the most important problems that face all economies, developing or developed alike. It is generally accepted that shadow economy consists of significant part of Turkish economy. Negative effects of shadow economy on economies, necessitate measures are being taken to combat shadow economy. One of the most urgent measures for reducing the size of shadow economy is putting auditing system in place and takes measure to ensure its effectiveness. In Turkey, auditing ratio is much lower and the size of shadow economy is increasing significantly. Therefore, it a must be develop effective auditing system that includes alternative auditing techniques. Ratio analysis is one of important tools for tax auditing. This study focuses on ratio analysis in order to reduce the size of shadow economy.

Key Words : Shadow Economy, Ratio Analysis, Auditing System, Control.

JEL Classification Codes : O17, O40, M42.

Özet

Gelir yaratan ve kamu otoritesinden gizlenen faaliyetler bütünü olarak ifade edilen kayıt dışı ekonomi, bir ülkede ekonomik göstergelerin gerçekleri doğru yansıtmasına ve dolayısıyla hatalı ekonomik politikaların uygulanmasına neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi olgusu, günümüzde sadece gelişmekte olan ülkeler açısından değil aynı zamanda gelişmiş ülkeler açısından da karşı karşıya kalınan önemli sorunlardan birisi haline gelmiştir. Ülke ekonomileri açısından yarattığı olumsuz etki, sözkonusu olgu ile mücadeleyi ve tedbirler alınmasını gerekli kılmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede etkinliğin sağlanması için alınması gerekli en önemli tedbirlerden birisi, inceleme mekanizmanın etkinliğini sağlamaya yönelik önlemlerin hayata geçirilmesidir. Etkin bir inceleme sisteminin oluşturulması ve incelemede etkinliğin sağlanması ise, alternatif inceleme tekniklerinin uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, incelemelerde rasyo analizinden yararlanılması, etkin bir inceleme sisteminin oluşturulması yönünde önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, kayıt dışı ekonomi olgusunu azaltmaya yönelik bir çözüm önerisi olarak inceleme mekanizmasının etkinliğine ilişkin sözkonusu yöntem üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler : Kayıt dışı Ekonomi, Rasyo Analizi, Etkin İnceleme, Denetim.

Acknowledgement

The *Abstract* of this paper is also being printed in “The Proceedings” book of 2nd International Symposium on Public Finance: Recent Fiscal Problems in Transitional Economies which was held by the Public Finance Department of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Kyrgyzstan – Turkey MANAS University, on October 24-27, 2007.

Beyan

Kırgızistan-Türkiye MANAS Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü tarafından 24–27 Ekim 2007 tarihleri arasında Bişkek’te düzenlenen 2. Uluslararası Kamu Maliyesi Sempozyumunda sunulan aynı başlıklı çalışmanın özeti “The Proceedings” kitabında ayrıca basılmıştır.

1. Giriş

Kayıt dışı ekonomi olgusu evrensel bir olgu olup hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkelerin yoğun olarak karşı karşıya kaldıkları bir husustur. Kayıt dışı ekonominin boyutları konusunda farklı yazarlarca farklı oranlar ifade edilmiş olmakla birlikte, genel olarak sözkonusu oranın gelişmiş ülkelerde %10’lar, gelişmekte olan ülkelerde ise %20-50’ler düzeyinde olduğu, bazı ülkelerde ise oranın çok yüksek düzeylerde olduğu gözlenmektedir (Ülker, 2001: 171). Kayıt dışı ekonominin boyutlarının genişlemesi, bir taraftan kayıtlı ekonomi aleyhinde haksız rekabete yol açarken, diğer taraftan temel amacı kamu harcamalarını finanse etmek için kaynak yaratmak olan vergileme sistemini (Burgess ve Stern, 1993: 25) olumsuz etkilemek suretiyle vergi gelirleri yoluyla sağlanması beklenen finansman kaynaklarının azalmasına yol açarak kamu finansman dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Kamu harcamalarının temel finansman kaynağı olan vergi gelirlerinin toplam gelirler içindeki oranı, ülke ekonomisi açısından gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi olup gelişmekte olan ülkelerde bu oranın düşük düzeyde gerçekleşmesinin temel nedeni kayıt dışı ekonominin varlığıdır.

Kayıt dışı ekonomi olgusunun tüm ülke ekonomileri açısından yarattığı olumsuz etki, sözkonusu olgu ile mücadeleyi ve birtakım önlemler alınmasını gerekli kılmıştır. Öte yandan, pek çok ülke gibi Türkiye’nin de son yıllarda karşılaştığı iktisadi problemlerin başında kamuda gelir-gider dengesinin sağlanamaması, kayıt dışı ekonomi ile mücadeleyi ön plana çıkarmıştır. Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede etkinliğin sağlanması için çözüm bulunması gereken konulardan birisi, etkin bir inceleme sisteminin oluşturulmasıdır. Bu açıdan, vergi incelemelerinde rasyo analizinden yararlanılması önemli bir araç olarak durmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, kayıt dışı ekonomi olgusunu azaltmaya yönelik bir çözüm önerisi olarak, rasyo analizi yoluyla etkin bir inceleme sisteminin oluşturulması konusu üzerinde durarak sözkonusu yöntemle kayıt dışı ekonomi olgusu azaltma imkânlarını incelemektir.

2. Kayıt Dışı Ekonomi

2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak kesin ve genel kabul görmüş bir tanım olmamakla birlikte, literatürde çok sayıda tanıma yer verilmiştir. Altuğ’a (1999: 257) göre, kayıt dışı ekonomi, ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın (alım-satım), devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan, alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden vb.) tamamen ya da kısmen gizlenerek kayıtlı ekonominin dışına taşınmasıdır. Diğer bir tanıma (Işık ve Acar, 2003: 118) göre, kayıt dışı ekonomi geniş ve dar anlamda ele alınmıştır. Dar anlamda kayıt dışı ekonomi, yasal ama belgeye bağlanmamış iktisadi faaliyetleri içerirken, geniş anlamda

kayıt dışı ekonomi ise, yasal olduğu kadar yasadışı faaliyetleri kapsamaktadır. Vergisel anlamda kayıt dışı ekonomi (Altuğ, 1994: 23), vergi kaçırma ve vergiden kaçınma güdüsü ile vergi idaresinin bilgi alanı dışında bırakılmış faaliyetlerin bütünüdür. Akbulak ve Tahtakılıç'a (2003: 18) göre, kayıt dışı ekonomi, kayıtlarda gözükmeyen, vergilendirilemeyen yasal ya da yasadışı gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler şeklinde tanımlanabilir. Öte yandan, Işık ve Acar'a (2003: 118) göre, kayıt dışı ekonomi, mal ve hizmet üretimi ve değişimine konu olmasına karşın ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle bütünüyle tespit edilemediğinden milli muhasebe kayıtlarında yer almayan ve GSMH büyüklüklerine yansımayan alanları kapsamaktadır. Başka bir tanıma göre ise (Ülgen ve Öztürk: 2007: 3) kayıt dışı ekonomi, gayrisafi milli hâsıla hesaplarını elde etmede kullanılmayan ve bilinen istatistik yöntemleri ile tahmin edilemeyen gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerdir.

Kayıt dışı ekonominin tanımında beş temel unsur sözkonusudur. Bu unsurlar (Yetim, 1999: 9–12); yasalara aykırılık, ahlaki normlara aykırılık, istatistiksel olarak ölçülemezlik, gelir ya da fayda elde etme ve ekonomik sisteme uygunluk olarak ifade edilebilir. Öte yandan, kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak yukarıda yer verilen tanımlar ele alındığında, genel olarak hepsinin ortak özelliği; elde edilen gelirin tamamen veya kısmen kayda geçirilmemesi ve bunun sonucunda ödenmesi gereken verginin tamamen veya kısmen ödenmemesidir.

2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışı, her ülke düzleminde farklılık arz etmekte olup farklı ülkelerde farklı nedenlere dayanmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde kayıt dışılık ve nedenleri genellikle vergisel faktörler ve işgücü piyasasına yönelik düzenlemeler gibi faktörler tarafından belirlenirken gelişmekte olan ülkelerde bu faktörlerin yanı sıra ekonomiyi etkileyen nüfus artışı ve kentsel göç gibi demografik etmenler de etkin olabilmektedir. İster gelişmiş ister gelişmekte olan ülke ekonomilerinde kayıt dışılığın ortaya çıkışında temel nokta müteşebbislerin teşebbüsleri ile ilgili bilinçli ya da bilinçsiz gerçekleştirdikleri kar-zarar analizidir. Müteşebbisler kayıt dışında faaliyette bulunarak vergi, lisans ücretleri ve sosyal güvenlik yükleri gibi çeşitli maliyetleri azaltma yoluna gidebilirler. Öte yandan, kayıt dışı tercihinin, maliyetleri azaltan yapıyla beraber kamu hizmetlerinden faydalanamama, finansal hizmetlerden faydalanamama ve kayıtlı çalışan işletmelerle iş yapamama gibi maliyetleri artıran bir yapı da sözkonusudur (Ülgen ve Öztürk, 2007: 3).

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak 30 ülkede yapılan bir araştırmanın (Richardson, 2006: 150) sonuçlarına göre, ekonomik bağımsızlık, serbest piyasa koşulları ve yüksek ahlaki normlar ile kayıt dışılık arasında ters bir ilişki vardır. Genel olarak ele alındığında kayıt dışı ekonominin nedenleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Kıldış, 2000: 96; Bilen, 2007: 136).

2.2.1. Mali ve Ekonomik Nedenler

Kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran nedenlerin başında mali ve ekonomik nedenler gelmektedir. Son yıllarda azalma sürecine girmekle birlikte yine de yüksek olarak değerlendirilebilecek enflasyonun hüküm sürdüğü ülkemizde, enflasyon nedeniyle ortaya çıkan fiktif kârların vergilendirilmesi, elde edilen gelirin enflasyon sonucu artarak yüksek oranlı vergi dilimlerine dahil olması ve yine enflasyon nedeniyle satın alma gücünde meydana gelen aşınmadan dolayı mükellefler, elde ettikleri gelirin bir kısmını vergi idaresinden gizlenme yoluna gitmektedir (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003: 18). Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden bir diğeri, ülkemizde ekonomide hâkim olan işletme yapısının genellikle KOBİ’lerden meydana gelmesidir. Türkiye’de KOBİ’ler toplam istihdamın ortalama %45’ini, yatırımların ise %27’sini gerçekleştirirken toplam kredilerin yalnızca %3-4’ünü kullanabilmektedirler (Aydemir, 1995: 63). Öte yandan, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk, mali sistem ve vergi mevzuatının karmaşıklığı, vergi yapısı ve vergi oranlarının-çeşitlerinin yüksekliği, vergilendirme ortamının belirsizliği, defter tutma hadleri kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran mali ve ekonomik diğer nedenler olarak sıralanabilir.

2.2.2. Hukuki ve İdari Nedenler

Yasaların basit ve açık olmaması ve sık sık değişikliğe uğraması, cezaların caydırıcı olmaması, takip edilemeyen kamu alacakları, hukuki boşluklar, istisna ve muafiyetler, vatandaşların yasalara güveninin azalması, vergi idaresinin organik yapısı, teknik yapı, personel yapısı, denetim mekanizmasının etkisiz olması kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran hukuki ve idari nedenler arasında sıralanabilir. Öte yandan, kayıt dışı ekonomiye yol açan nedenlerden bir diğeri (Altuğ, 2002), hamiline yazılı ekonomidir. Hamiline yazılı çekler, senetler, menkul kıymetler gibi ödeme araçlarının sahibinin ve/veya zilyedinin tespiti olanaksız olduğundan, bunların geliri ya da kullanıldığı işlemler sonucu elde edilen gelirin beyan dışı bırakılma imkânı ortaya çıkmaktadır.

2.2.3. Sosyal ve Yapısal Nedenler

Mükellefleri kayıt dışına iten sosyal nedenler, toplumsal değer yargıları, vergi ahlakı, mükellef psikolojisi ve tarihsel nedenler olarak sıralanabilir. Kayıt dışı ile mücadelede ve kayıt dışını önlemede toplumsal değer yargıları büyük önem taşımaktadır. Yolsuzlukla mücadelede olduğu gibi kayıt dışının doğmasını ve büyümesini engelleyen en önemli faktörlerden biri “peer pressure” olarak adlandırılan çevre baskısıdır. Bu çevre baskısının oluşabilmesi için toplumun ahlaki değerlerinin kayıt dışını dışlaması ve bu dışlamanın da bir toplumsal norm haline gelmesi şarttır. Böyle bir toplumda çevre baskısı kendinden dengeleyici bir rol oynayacak ve kayıt dışının büyümesini engelleyecektir. Buna karşılık bu tip bir toplumsal normun oluşturulamadığı ülkelerde bu kez tam tersine

kayıt dışını artıran bir süreç sözkonusudur. Bu tip durumlarda kayıt dışı adeta kendi başına bir norm haline gelmektedir. Toplumsal değer yargılarının Türkiye’de kayıt dışılığın büyümesini engelleyecek bir şekilde gelişmemesinin, kayıt dışının büyümesine neden olan faaliyetlerin toplum tarafından dışlanmamasının ve hatta bazı durumlarda meşru görülmesinin açıklaması, farklı sosyal dinamikler sonucu oluşan sosyal bilincin ne şekilde geliştiği incelenerek yapılabilir. Türkiye’de sosyal bilincin doğru bir şekilde gelişmemesinin en önemli nedenlerinden biri kronikleşmiş bir sorun olan kamu yönetiminde şeffaflığın sağlanamaması ve takiben vatandaşlarla devlet arasında bir güven eksikliğinin varolmasıdır. Varolan güven eksikliği nedeniyle vatandaşların kafalarında vergi gelirlerinin hükümetler tarafından ne şekilde kullanıldığına dair soru işaretleri bulunmaktadır. Ödenen vergilerin vatandaşlara kamusal hizmet olarak dönmediği düşüncesinin baskın olması sonucunda vergi kaçırarak, devlete ödendiği takdirde atılacak bir paranın vatandaşın kendi cebinde kalması olarak algılanmaktadır (Ülgen ve Öztürk, 2007: 13).

2.3. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri

Kayıt dışı ekonominin hem işletmeler üzerinde hem de kayıtlı ekonomi üzerinde birtakım etkileri sözkonusudur. Bu etkiler genel olarak şu şekilde ifade edilebilir (Ülgen ve Öztürk, 2007: 4–5).

2.3.1. Kayıt Dışı Ekonominin İşletmeler Üzerindeki Etkileri

Kayıt dışı çalışmanın işletmelere olan ilk ve belki de en önemli maliyeti, bu işletmelerin denetimlerden kaçmak için görünmez olmaları gereksiniminden ortaya çıkmaktadır. Görünmez olmak için çaba sarfeden kayıt dışı işletmelerin birçoğu denetimlerden kaçabilmek için ihtiyaçları olan modern ekipmanları alarak yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Belirli bir faaliyette uzmanlaşarak kısıtlı bir bölgede aktif olmak isteyen bir işletme için küçük kalmak doğru bir karar olabilir fakat küçük kalmanın ölçek ekonomilerinden faydalanamama, verimliliği artıramama ve rekabet gücünü geliştirememesi gibi olumsuzlukları da bulunmaktadır. Ölçek ekonomileri dâhilinde kapasite artırarak birim maliyetlerini düşürmek ve bu sayede daha verimli üretim yaparak rakiplerine üstünlük sağlamak isteyen kayıt dışı bir işletme sırf görünür olmamak ve denetimlerde göze çarpmamak için bu doğrultuda gelişmekten sakınmak zorundadır. Ayrıca, görünür olmaktan kaçınmanın reklam vasıtasıyla girilebilecek kârlı pazarlara erişimi engelleme gibi bir olumsuzluğu da bulunmaktadır. Resmi olmayan yapıları nedeniyle kayıt dışında çalışan işletmeler kamu hizmetlerinden tam anlamıyla faydalanamazlar. Kayıt dışında çalışan işletmeler yargı organları tarafından tam olarak korunamadıkları için iş yaptıkları insanların ve görevlerini suistimal eden kamu görevlilerinin kendilerine karşı işledikleri suçlar nedeniyle adalet sistemine başvuramazlar. Bu nedenle, kayıt dışı faaliyete bulunan işletmeler potansiyel pazarlarını daraltmış ve büyüme kapasitelerini yapay olarak sınırlandırılmış olurlar. Kayıt dışı işletmeler, finansal

hizmetlere ve iş geliştirme hizmetlerine erişimde zorluklarla karşılaşır. Genelde küçük ve orta boy olan bu işletmeler için sağlanan kredileri ve destek programlarını maliyetli ve riskli atfeden finansal kurumlar bu kredi ve desteklerden faydalanacak işletmelerden kayıtlı olmalarını ve geçmiş senelere ait mali kayıtlarını göstermelerini isterler. Bununla beraber, hükümetler ve kamu kuruluşları tarafından hazırlanan kredi ve iş destek programlarından da faydalanamayan kayıt dışı işletmeler finansman ihtiyaçlarını genellikle resmi olmayan odaklardan sağlarlar. Oysaki bu krediler genellikle kısa dönemli ve pahalı olmaktadır.

Öte yandan, kayıt dışında kalmanın firmalara bazı avantajlar sağladığı da ifade edilmelidir. Kayıt dışında çalışan bir işletme, kayıtlı olduğu zaman ödemesi gereken vergilerden ve uyması gereken düzenlemelerden muaf olmaktadır. İşletmeler, ödemesi gereken vergiler gibi net bir giderden muaf olmakla beraber sosyal güvenlik primleri, iş ve işçi sağlığı ile ilgili düzenlemeler, çevre koruması ile ilgili düzenlemeler gibi vergi dışı ek mali yüklerden de kaçınarak üretim maliyetlerini düşürmekte ve net gelirlerini yükseltmektedirler. Yeni kurulacak işletmeler açısından ise kayıt dışında çalışmayı tercih etmek, kurulum aşamasında karşılaşacakları maliyetlerden muaf olmak demektir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde işletme kurmanın uzun zaman alan çok sayıdaki bürokratik prosedürleri nedeniyle karar aşamasındaki müteşebbisler kayıt dışı faaliyetlerde bulunmayı tercih etmektedirler. İşletme kurma maliyetlerinin yüksek olduğu ülkelerde kayıt dışına yönelerek bu maliyetlerden kaçınan firmalar hem daha çabuk iş ortamına girerek iş fırsatlarından daha çabuk faydalanabilmekte ve kurulum aşamasında harcamaları gereken tutarı yatırım olarak işletmelerinin gelişmesinde kullanabilmektedirler.

2.3.2. Kayıtdışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki refah ve gelişmişlik farkı dünyanın en önemli meselelerinden biridir. Bu farkın büyümesi küresel dengeleri ve istikrarı tehdit etmektedir. Bu farkın azaltılması, gelişmemiş ülkelerin sürdürülebilir ve kalıcı bir büyüme trendi yakalamaları ile mümkündür. Dolayısıyla iktisadi büyümenin daha iyi anlaşılmasına yönelik çalışmalar son dönemde ivme kazanmıştır. Bu çalışmalarda büyümeyi açıklayan geleneksel iktisadi modellerin ötesine geçilerek, büyümeyi sağlayacak ve bunu sürekli kılacak politika seçenekleri üzerinde durulmaktadır. Büyüme yanlısı kamu politikaları ele alınırken, refah düzeyi ile verimlilik arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Gerçekten de dünyanın en müreffeh ülkeleri, verimliliğin en yüksek olduğu ülkelerdir. Zira kayıt dışının varlığı rekabetçi düzenden beklenen olumlu sonuçların elde edilmesini önlemektedir. Şöyle ki, firmalar kayıt dışına çıkarak elde ettikleri maliyet avantajları ile daha verimli ve daha rekabetçi olan ancak kayıt içinde kalmış firmalarla rekabete devam edebilmektedirler. Bunun sonucunda ekonomi zaman içinde ikili bir yapıya bürünmektedir. Bir tarafta kayıt içinde çalışan ve daha verimli firmalar, diğer tarafta kayıt dışında çalışan daha verimsiz firmalar. Bu kalıcı bölünme, ekonominin daha verimli ve daha fazla zenginlik üreten bir yapıya kavuşmasını önlemektedir.

Netice itibariyle, kayıt dışılık bir ekonominin potansiyel verimliliğine ulaşmasını önleyerek o ülkenin büyüme performansını olumsuz anlamda etkilemektedir. Bu olumsuzluğun vurgulanması kayıt dışılığın bütün yönleriyle anlaşılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Kayıt dışı ekonomi, sosyal güvenlik kurumlarının finansal durumlarını da bozmaktadır. Kayıt dışı ekonominin büyük bir hacme sahip olması nedeniyle sosyal güvenlik kurumlarında yeterli fon toplanamadığı takdirde bu kurumlar finansman zorluklarıyla karşı karşıya kalırlar. Sosyal güvenlik kurumlarında yeterli miktarda fon birikmediği durumlarda ise, devlet tarafından düzenlenmesi gereken düşük gelir guruplarına sosyal transferler gerçekleştirilemez ve bu nedenle düşük gelir guruplarının hayat koşulları daha da zorlaşır, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve sosyal adalet olumsuz yönde etkilenir.

Kayıt dışı ekonominin hem işletmeler ve hem de kayıtlı ekonomi üzerinde yarattığı ve yukarıda ikili bir ayırım şeklinde verilen etkileri ekonomik, mali, sosyal ve siyasal alanda pek çok sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda, kayıt dışı ekonomiyi olumsuz ve olumlu yönlerini dikkate alarak değerlendirmek ve maddeler halinde sıralamak gerekirse aşağıdaki ayırımı yapmak mümkündür (Altuğ, 1994: 368):

Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Yönleri

- Kayıt dışı işlemler nedeniyle ödenmeyen vergiler bütçe açığına yol açmaktadır.
- Kayıt dışı olarak üretilen mal ve hizmetler daha düşük fiyatla satıldığından kayıtlı mükellefler aleyhine haksız rekabet ortamı oluşturmaktadır,
- Kayıt dışı ekonomi, sermayenin, vergi yükünün görece olarak düşük olduğu makro ekonomik büyüme açısından etkisiz bazı alanlara kaymasına neden olmaktadır.
- Vergi yükünü kayıtlı mükellefler olan dürüst yükümlüler aleyhine çevirerek vergi adaletsizliği yaratmaktadır.
- Kayıt dışı ekonomi, devlete karşı bir başkaldırı yaratmakta, ahlaki değerleri bozmakta ve sonuçta enflasyon ve işsizliği artırırken yatırımları ve üretimi azaltmakta, sosyal barışın bozulmasına, suç ve suçlu sayısının artmasına yol açmaktadır.
- Kayıt dışı ekonomi, geleneksel istatistik yöntemleri ile milli gelir hesaplarına dâhil edilmeyen faaliyetlerden oluştuğu için, kayıtlı ekonominin belirlediği ekonomik göstergelere karşı güvensizlik yaratmaktadır.
- Kayıt dışı ekonomide iş kesintilere ayrılmakta, işletmeler küçülürken işçi sayısı azalmakta, sendikalaşma gereksinimi ortadan kalkmakta ve işçilerin daralan iş sahalarında iş bulma tesellisi pazarlık güçlerini kırmaktadır.

- Vergi kaçak ve kaybının hoşgörüsü ile karşılanması, toplumdaki suç anlayışını değiştirmekte, devlete ve topluma karşı işlenen suçlara gösterilen hoşgörüsü ile başlayan süreç toplumsal ahlak anlayışında çöküntüye yol açabilmektedir.
- Ağır vergi yükünden kurtulmak amacıyla gelişen kayıt dışı ekonomi, yüksek oranlı ve sürekli enflasyon ile karşılaştığında, satın alma gücünü korumak için efektif yabancı paraya sığınmakta, kayıt dışı ekonomik işlemlere katılan özellikle alt gruplar dolarize olarak serbest kur - resmi kur rebaketi başlatmakta ve kur makası sorununu büyütürken zaman zaman kriz tetikleyicisi de olabilmektedir.

Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Yönleri

- Kayıt dışı ekonomide kayıtlı ekonomideki vergi, sigorta primi vb. kamusal yükümlülüklerin olmaması, kayıt dışı üretim maliyetlerinin ve satış fiyatlarının görece olarak düşük gerçekleşmesine yol açmakta ve böylece kayıt dışı ekonomiye yurtiçi ve yurtdışı pazarlarda rekabet gücü kazandırmaktadır.
- Kayıtlı ekonominin yüksek maliyetler sonucu istihdam edemediği kişilere iş sağlamaktadır.
- Devletin bastığı para (emisyon) ve aldığı borçlar kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye transfer edildiğinde, çoğalan etkisi yaratarak tasarrufları yatırıma dönüştürme hızını, oranını ve büyüme hızını artırmaktadır.
- Devlete ödenen vergi, israfa varan gereksiz harcamalar ve transferlerle verimsiz bir şekilde kullanılırken, ödenmeyen vergi üretime, istihdama ve yatırıma kaynak oluşturmaktadır.
- Kayıt dışı işlemler ekonomide yarattığı talep nedeniyle işsizliği ve yoksulluğu azaltıcı unsurlar taşımakta, gelir dağılımına olumlu yönde katkı sağlamaktadır.
- Kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonominin müşterisidir. Kayıt dışı işlemler sonucu elde edilen fonlar, menkul kıymet borsaları ve bankacılık sistemi kanalıyla ekonomiye mali kaynak sağlamaktadır.
- Kayıt dışı ekonomide bürokratik işlemler ve gereksiz kaynaklar doğrudan mal ve hizmet üretimine kanalize olmakta, maliyetle düşmekte, işletme sermayesi gereksinimi azalmakta ve üretim artmaktadır.
- Kayıt dışı ekonomide işlemler genelde nakit para ile yapılmakta olup elde tutulan nakdin reel gücünün enflasyon vergisiyle aşındırılması suretiyle devlete aktarılan tutar kadar devlete gelir sağlanmaktadır.

- Devletin kayıtlı ekonomideki israf, yolsuzluk vb. başarısızlıklarına karşı toplum kayıt dışı ekonomiye yönelerek varlığını sürdürmektedir.

2.4. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Türkiye’de ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmının kayıt dışı olarak gerçekleştirildiği genel olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları konusunda ise kayıt dışılığın tanımı gereği üzerinde uzlaşılan ortak bir rakam bulunmamaktadır. Bu büyüklüğü tahmine yönelik çalışmalar birbirlerinden farklı sonuçlar vermektedirler. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmeye yönelik çalışmaların farklı sonuçlar vermesi sadece Türkiye’ye özgü bir durum değildir: Kayıt dışını ölçmeye yönelik çalışmalarda kayıtlı ve kayıt dışı ekonominin birbiriyle içiçe geçmesi nedeniyle kesin sonuçlar verecek yöntemler kullanılamamakta ve tahmin metotlarından faydalanılmaktadır.

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları konusunda yapılan çalışmalar ve uygulanan tahmin yöntemine göre ulaşılan sonuçlar aşağıdaki tabloda özetlenebilir (DPT, 2001: 11):

Tablo: 1
Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Alanında Yapılan Çalışmalar ve Kullanılan Yöntemler

Araştırmacılar	Tahmin Yöntemleri	Yıllar	Kayıt Dışı Ekonomi (GSMH’nın %’si olarak)
O.Altuğ	Vergi Yaklaşımı	1992	35
T.Deriyodik	Vergi Yaklaşımı	1989	46,94
D.Hakioğlu	Ekonometrik	1989	18
Y.Ilgın	Nakit Oranı	1993	54,3
Z.Kasnakoğlu	Nakit Oranı	1997	30–61
M.Dayıoğlu	Ekonometrik	1997	9–13
E.Erdil	İşlem Hacmi	1997	31
L.Koçoğlu	Duyarlık Analizi	1987	19,6–26,5
A.F.Özsoylu	Akit Oranı	1990	11,7
A.Temel	Vergi Yaklaşımı	1991	16,4–29,9
A.Şimşek	Ekonometrik	1991	7,88
R.Yamak	Ekonometrik	1994	10

(D.P.T., 2001: 11)

3. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları sürekli artış göstermesine rağmen, kayıt dışını azaltmaya yönelik çalışmalar ve bu konuda alınan önlemler yetersiz kalmaktadır. Kayıt dışı ekonomiyi oluşturan nedenler incelenirken, olaya sadece vergisel açıdan bakılması yeterli bir yaklaşım değildir. Çünkü kayıt dışı ekonomi olgusunu artıran faktörlerin başında, gelir yaratan faaliyetlerin izlenememesi gelmektedir. Bu bağlamda, kayıt dışı ekonominin azaltılmasına yönelik çözüm arayışları aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışı ve boyutlarının artmasında neden olan etmenlerin başında idarenin denetim konusunda yeterince etkin olamaması gelmektedir. Bu noktada, kayıt dışılığını önlemede en etkin yöntem, bir takvim yılı içerisinde yaşam standartlarındaki değişikliğin ve servetteki net artışın hangi gelir kaynakları ile karşıladığını belirleyebilecek bir yöntemin uygulamaya konulmasıdır. Bu ise etkili bir denetim mekanizmasının kurulması ile sağlanabilir. Kayıt dışılığın önüne geçilebilmesi için mükellefleri mali açıdan izleyebilecek bir denetim mekanizmasının kurulması kaçınılmaz hale gelmiştir (Bilen, 2007: 138).

Gelişmiş ülkelerde finans sisteminin yerleşmiş olması nedeniyle para hareketleri genellikle bankalar aracılığıyla yapılır ve bu hareketler banka sisteminde iz bırakır. Bu durum ise kayıt dışı ile mücadelede etkinliği artırır. Öte yandan, finans sisteminin yeterince yerleşmediği gelişmemiş ülkelerde işlemlerin nakde dayanması nedeniyle yapılan işlemlerle ilgili herhangi bir iz bulmak çok zordur. Ülkemizde son yıllarda para hareketlerini izlemek suretiyle kayıt dışı faaliyetleri ve kazançları ortaya çıkarmaya yönelik çabalar artmaktadır. Kişilerin varlıklarında meydana gelen artışların nedeni ve kaynaklarının izlenmesinin yanında parasal hareketlerin izlenmesi kayıt dışı faaliyetlerin boyutunun azaltılmasında büyük önem taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de parasal hareketlerin, ayırt edilmeksizin finans sektöründe faaliyet gösteren aracı kuruluşlar vasıtasıyla yürütülmesine yönelik düzenlemelerin yapılarak (Seviğ, 2006) nakit ödeme yerine harcamaların banka kartı veya kredi kartı kullanılması yoluyla işlemlerin banka hesabına geçirilmesi sağlanmalıdır (Bilen, 2007: 139).

Öte yandan, hazırlanan Türk Ticaret Kanunu Tasarısı incelendiğinde, sözkonusu tasarının ticari hayatta çağdaş açılımlar ve çözümler getireceği öngörülmektedir. Türk Ticaret Kanunu Tasarısının Ticari İşletme konusunu düzenleyen birinci kitabında yer alması öngörülen bazı düzenlemeler kayıt dışılık olgusunun denetim altına alınması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Hazırlanan tasarıda kayıt dışını önlemek için öngörülen bazı hükümler şu şekilde sıralanabilir (Bilen, 2007: 140): Küçük şirketlerde denetimi en az 2 yeminli mali müşavir ya da serbest muhasebeci yerine getirecek, basit

usulde kayıt sistemi kaldırılacak, murakıplık sisteminin yerine bütün sermaye şirketleri için bağımsız denetime geçilecek, her şirketin kendisiyle ilgili lehte ve aleyhte tüm bilgileri yayınlayacağı web sitesi zorunluluğu getirilerek uymayanlara hapis cezası öngörülecek, uluslararası muhasebe standartlarına göre finansal tablolar çıkarılması zorunluluğu getirilecek, şirketler bağımsız uluslararası denetçilere açılacak, şirket kurma veya sermaye artırma vaadiyle para toplanabilmesi için S.P.K.'dan izin alınacak.

Vergi sisteminden kaynaklanan birtakım sorunlar nedeniyle ülkemizde kayıt dışı ekonominin boyutları artış göstermektedir. Kamu kesimi finansman açıklarının nedenlerinden birisi olan vergi gelirlerinin oldukça az olması, kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türk Vergi Sisteminden sağlanan gelir, kamu kesiminin yapmış olduğu harcamaların gerisinde kalmaktadır. Türk Vergi Sisteminden kaynaklanan sorunlar nedeniyle ekonomide birimler kayıt dışı ekonomiye yönelmekte ve devletin borçlanma ile finansman açıklarını kapatmasına neden olmaktadır. Vergi sisteminden kaynaklanan sorunlara yönelik çözüm önerileri ise şu şekilde sıralanabilir (Özçelik ve Yaşar, 2006: 218–223): Türk Vergi Sisteminin karmaşık yapıdan arındırılması, gelir ve kurumlar vergisi oranlarının düşürülmesi, belge düzeninin yerleşmesi, basit usulde vergilendirmenin kaldırılması, asgari geçim indrimi müessesesinin getirilmesi (01.01.2008 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere yürürlüğe girmiştir), çok sayıda ve farklı dilimlerde uygulanan vergi oranlarının yeniden düzenlenmesi ve oranların düşürülerek rekabeti caydırmayacak oranların belirlenmesi, gider yazılabilecek harcamaların kapsamının genişletilmesi, işgücü maliyetini artıran ve kayıt dışı istihdamı teşvik eden yüksek sigorta prim kesintilerinin aşağı çekilmesinin sağlanması.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede önemli konulardan birisi de vergi idaresinin yeniden yapılandırılması konusudur. Ülkemizde, vergi dairesi işlemlerinin tümünün bilgisayarla yapılarak, iş yükünün azaltılması, vergi dairesi çalışmalarında etkinlik ve verimliliğin artırılması, mükellef işlemlerinin kolaylaştırılması, denetim ve takip fonksiyonlarının güçlendirilmesi, vergi idaresi yöneticileri için sağlıklı bir karar destek ve yönetim bilgi sisteminin oluşturulması amacıyla Vergi Dairesi Tam Otomasyon Projesi (VEDOP) uygulamaya başlanmıştır. Vergi Daireleri Otomasyon Projesi (VEDOP 2) ile tüm vergi daireleri bilgisayar altyapısına kavuşturularak sonraki dönemlerde kayıt dışı ile mücadelede yapılacak çalışmalara alt yapı oluşturacak bir ortam sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Gelir İdaresi Başkanlığı bünyesinde oluşturulan Veri Ambarı Projesi ile tüm verilerin bilgisayar ortamında toplanması ve bu verilerden hareketle kayıt dışı alanların vergilendirilmesi ve verginin tabana yayılması amaçlanmıştır. Veri ambarı sistemi ile vergi incelemelerine ilişkin mükellef seçimleri merkezi olarak ve daha sağlıklı bir şekilde yapılabilecektir. Böylece incelemeler sonucunda vergi kaçığına yönelik daha verimli sonuçlar alınma imkânı elde edilecektir (Bilen, 2007: 138).

Kayıt dışı faaliyetlerin kayıt altına alınabilmesi için belge düzeninin yerleşerek bu düzen çerçevesinde belge düzeninin yapılması ve belgelerin kayıtlara geçirilmesi

konusu önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıt ve belge düzeninin mutlak surette yerleştirilmesi şart olup kayıt ve belge düzenini bozan tüm unsurlardan Türk Vergi Sisteminin kurtulması gerekmektedir. Kayıt dışı ekonominin kontrol altına alınması, belge düzeninin yerleştirilmesi ve vergilendirmede gerçek kazancın tespiti için 4369 Sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile götürü usulde ticari kazanç tespiti yöntemi tamamen kaldırılmış ve yerine belirli şartları taşıyan mükelleflerin ticari kazançlarının basit usulde tespit edilmesi yöntemi getirilmiştir. Fakat zamanla basit usulde vergilendirme sistemi de kendisinden beklenen amacı gerçekleştirilmenin dışına çıkmış ve kaldırılması gereği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, vergi sistemimizde önemli bir yer tutan ancak zamanla amacından uzaklaşan ve belge ve kayıt düzenini tehdit ederek kayıt dışı ekonomiye hizmet etmeye başlayan basit usulde vergilendirilme sisteminin Türk Ticaret Kanunu Tasarısının 66. maddesi ile kaldırılmasının öngörülmesi, belge ve kayıt düzeninin yerleşmesi açısından önemli bir gelişmedir. Belge düzeninin yerleşmesinde K.D.V. uygulaması önemli bir paya sahiptir. Ancak, uygulamada yapılan bazı değişiklikler ve denetleme eksikliklerinden dolayı günümüzde bu uygulamanın önemi azalmaktadır. Bu nedenle, belge düzenine uymayanlara yönelik etkin bir denetim mekanizması kurularak belge düzeninin tam anlamıyla yerleşmesi sağlanmalıdır.

Diğer taraftan, günümüzde yaşanan küreselleşme olgusu kurumsallaşmayı, oto kontrolü, şeffaflık gibi olguları da beraberinde getirmektedir. Pek çok alanda olduğu gibi ticari yaşamda da küresel ölçekte düzenlemeler yapılmaktadır. Sözkonusu düzenlemeler, kayıt dışı ekonominin kayda alınmasında önemli katkılar sağlayacaktır. Basel II, Sarbanes-Oxley Yasası, Yeni 8. AB Direktifi, Uluslararası Muhasebe Standartları, Uluslararası Finansal Raporlama Standartları ve Uluslararası Denetim Standartları gibi düzenlemeler küresel ölçekteki düzenlemeler olup ekonomik yaşamın temel öğelerini oluşturmaktadır. Sözkonusu düzenlemelerin kayıt dışı ekonomi ile mücadele konusunda olumlu katkı sağlayacağı kuşkusuzdur. Basel II, bankalardan kredi kullanan firmaların risklerine ve verecekleri teminata göre kredi faizlerini belirleyen kriterler olup, bu kriterler bilanço şeffaflığını sağlayarak kayıt dışının azaltılması yönünde bir teşvik mekanizması oluşturacaktır. Basel II kriterleri, kayıt dışı ekonomiyi otomatik olarak kayıt altına alacak ve kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin temel unsuru olacaktır (Bilen, 2007: 142).

4. Türkiye’de Kayıt Dışı Olgusunu Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri

Bir ekonomide ulaşılmaya çalışılan temel amaçlar kaynak dağılımında etkinlik, kaynak kullanımında verimlilik, yeterli ve sürdürülebilir büyüme, fiyat istikrarı, gelir dağılımında adalet ve dış dengenin sağlanması olarak özetlenebilir. Ülkenin refah düzeyi, istihdam, fiyatlar genel seviyesi ve gelir dağılımı konularındaki iktisadi gerçeklerin doğru saptanamaması şeklinde ortaya çıkan istatistikî kayıt dışılığın, sayılan amaçlara ulaşma konusunda etkisi bulunmaktadır. GSMH, istihdam ve fiyatlar gibi temel göstergelerin kayıt dışılık nedeniyle doğru olarak belirlenememesi, etkin ve doğru politikalar ile gerekli önlemlerin alınıp uygulanamamasına ve kaynakların yanlış yönlendirilmesine, dolayısıyla

da ekonomi politikalarında başarısızlığa yol açmaktadır. Öte yandan, kayıt dışı ekonomi vergi sistemini ve vergi idaresini olumsuz etkilemekte, idarenin vergi toplama gücünü ve etkinliğini azaltmakta, vergi gelirlerindeki düşme ise kamu finansman dengesini bozarak enflasyona neden olmaktadır. Bu bağlamda, ülkemizin en önemli iki ekonomik unsurunu oluşturan kamu finansman dengesinin sağlanması ve enflasyonun kontrol altına alınması kayıt dışı ekonominin küçültülmesiyle doğrudan ilgilidir (Aktürk vd., 2004: 122).

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede etkinliğin sağlanması konusunda, öncelikle alınması gerekli olan önlemlerin neler olduğu belirlenmeli ve bu önlemlerin uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan, kayıt dışı ekonomiye yönelik bir mücadele politikasına geçilmeden önce uygulamaya yönelik ilke ve esasların belirlenerek belli bir politikanın oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de kayıt dışı ekonomi olgusunun azaltılması ve minimum düzeye indirilmesi için oluşturulacak politikanın temel ilkeleri şunlar olmalıdır (Özçelik ve Yaşar, 2006: 215): Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede hangi önlemlerin, ne zaman ve ne şekilde uygulamaya sokulacağını belirten bir plan olmalı, kayıt dışı ekonomi ile mücadele kesinlikle devlet politikası olarak benimsenmeli, kayıt dışı ekonomi kısa vadede çözümlenebilecek bir sorun olmadığından Türkiye şartları göz önüne alındığında mücadele belirli bir vadeye yayılmalı, etkin bir mücadele ortamı oluşturabilmek açısından toplumun tüm kesimlerinin desteği sağlanmalı, kayıt dışı ekonomi olgusu bir ekonomide asla sıfır düzeye indirilemeyeceğinden ekonominin kendine özgü doğal kayıt dışı oranı belirlenmeli ve kayıtlı ekonomi içinde kayıt dışı ekonominin boyutu bu oran düzeyinde tutulmalıdır.

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik olmak üzere çok sayıda faktörün payı vardır. Bu nedenle, kayıt dışı ekonomi ile etkin bir mücadele yapılabilmek için kalıcı başarıların sağlanabilmesi için kayıt dışı ekonominin nedenlerinin çok iyi analiz edilerek bu doğrultuda çözüm önerileri geliştirilmelidir. Yukarıda ifade edilen temel ilkeler çerçevesinde, kayıt dışı ekonomi olgusunun azaltılması ve kayda alınmasına yönelik olarak dikkate alınması gereken ve önem taşıyan çözüm önerilerinden birisi, bu çalışmanın da konusunu oluşturan etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulmasıdır. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışı ve boyutlarının genişlemesine neden olan faktörlerin başında (Özçelik ve Yaşar, 2006: 215), etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulamaması ve idarenin inceleme konusunda yeterince etkin olamaması gelmektedir.

Maliye Bakanlığı denetim birimleri tarafından 1990–2005 yılları arasında yapılan vergi inceleme sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo: 2
Maliye Bakanlığı Denetim Birimler Tarafından 1990–2005 Yılları Arasında Yapılan
Vergi İncelemelerinin Sonuçları

Yıl	İnceleme Sayısı	İnceleme Konusu Yapılan Kayıtlı Gelir (000.-YTL)	Saptanan Kayıt Dışı Gelir (000.-YTL)	Kayıt Dışı Gelirin Kayıtlı Gelire Oranı (%)
1990	108.574	9.969	6.258	62,8
1991	78.803	13.755	6.876	50,0
1992	59.378	22.180	13.218	60,0
1993	68.954	35.897	12.907	35,9
1994	48.056	120.146	135.755	113,0
1995	56.096	169.827	71.167	42,0
1996	54.536	375.262	99.725	26,6
1997	63.198	723.888	284.900	39,3
1998	68.748	1.763.430	684.221	28,8
1999	51.731	1.288.778	1.043.797	85,4
2000	60.335	3.621.022	1.987.099	54,0
2001	68.132	7.312.698	13.479.141	184,3
2002	113.244	13.863.392	7.971.330	57,5
2003	68.251	25.563.195	18.834.977	73,6
2004	153.881	22.124.052	18.712.916	84,5
2005	104.578	32.548.467	38.715.354	119,0

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, kayıt dışı gelirin kayıtlı gelire oranının hem mutlak ve hem de yüzde olarak yıllar itibariyle oldukça yüksek düzeylerde olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim 2001 yılında kayıt dışı gelirin kayıtlı gelire oranının %184,3 ile en yüksek düzeye ulaştığı, 2005 yılında ise %119 gibi yine yüksek düzeyde gerçekleştiği, diğer bir ifadeyle 2005 yılında 38 Milyar YTL’lik bir gelirin tespit edilerek kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır. Sözkonusu rakamlar, beyanları incelenen sınırlı sayıda mükellefin eksik beyanlarının saptanması sonucu bulunmuştur. Fakat beyanları incelenemeyen veya beyanda bulunmayan mükelleflerin de hesaba katılması ile kayıt dışı gelirin kayıtlı gelire oranının daha da artacağı şüphesizdir. Ayrıca, inceleme sayıları ile gelir vergisi, kurumlar vergisi ve KDV mükellef sayıları kıyaslandığında, inceleme oranının %2 gibi oldukça düşük düzeylerde gerçekleşmesi, kayıt dışı gelirin kayıtlı gelire oranını diğer bir ifadeyle kayıt dışı ekonominin boyutlarını daha da artırmaktadır. Kayıt dışı ekonominin denetim altına alınamaması ve boyutlarının artması sonucunda vergi gelirleri çok düşük düzeylerde gerçekleşmekte, bu olgu ise kamu harcamalarının giderek daha büyük bir bölümünün borçlanma yoluyla karşılanması zorunluluğunu getirerek ekonomik istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bu nedenle, kayıt dışı ekonomi olgusunun azaltılmasına yönelik birtakım arayışlara gidilerek yeni mekanizmaların devreye sokulması, ekonomik istikrar açısından hayati derecede önemlidir.

4.1. Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması ve Önemi

Etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulması, kayıt dışı ekonomi olgusuyla mücadelede ve kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmasında çok büyük önem arz etmektedir. Ağırlıklı olarak beyan esasına dayanan vergi sistemimizde etkin bir inceleme, mükelleflerin yasalara uygun hareket etme eğilimlerini artırarak uygulanan vergi politikalarının başarısına büyük katkı sağlar. Fakat günümüzde etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulması ve incelemelerde etkinliğin sağlanması ise alternatif inceleme tekniklerinin hayata geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, vergi incelemelerinde rasyo analizinden yararlanılması, etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulması açısından önemli bir araçtır.

Rasyo analizi, genel olarak firmanın bir veya birkaç dönemine ait faaliyet sonuçlarına ilişkin mali tablolarda yer alan değerlerin gerek kendi aralarında gerekse bütünlü olan ilişkilerinde matematiksel bir orantı oluşturarak, değerler arası anlamlı ve yararlı ilişkilerden hareket ederek bir firmanın varlık ve kaynak yapısının incelenmesi, yorumlanması ve değerlendirilmesidir. Rasyo analiziyle, firmanın likidite durumu, mali yapısı, çalışma durumu ve kârlılık durumuna ilişkin veriler elde edilerek firmanın kendi içinde bir analizi yapılabileceği gibi, sektöre göre durumu ve firmalar arası karşılaştırmalar yapılarak firmanın başarı düzeyinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi imkânı elde edilir (Güredin vd., 1998: 311).

Etkin bir incelemede muhasebe sisteminin ve dolayısıyla finansal tabloların vazgeçilmez bir önemi vardır (Şamiloğlu, 2001: 91). Bir kurumun varlık ve sermaye yapısı, işletme sonuçları, dönem kârının oluşumu, kullanımı ve benzeri konulardaki bilgileri içeren ve muhasebe ilkelerine uygun olarak düzenlenen finansal tablolar (Durmuş, 1990: 1–2) bir denetim aracı olduğu için finansal tablolar esas alınarak yapılacak rasyo analizi etkin bir inceleme sistemini oluşturacaktır. Gelişen ekonomik şartlar göz önünde bulundurulduğunda, finansal tablolardan yararlanılarak rasyo analizi yoluyla sektörel bazda bir vergi incelemesine gidilmesi, etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşmasına işlerlik kazandırarak vergi idaresine zaman ve işgücü avantajı yaratacaktır.

Mükellefler satışların tamamını yasal defterlere kaydetmeyerek belgesiz mal alım-satımı yapmak, karşılık ayırmak ya da fazla karşılık ayırmak, varlıkları düşük bedelle değerlendirme yapmak ve varlıkların değerini düşük göstermek, giderleri olduğundan fazla göstermek, gerçek dışı belge almak, örtülü sermaye koymak ve örtülü kazanç dağıtmak gibi birtakım yöntemlerle dönem matrahlarını düşük saptayarak gelirlerini kayıt dışında tutmaktadır (Metin, 1994: 55). Ayrıca, Türkiye’de vergi inceleme oranı %2 gibi oldukça düşük düzeylerde olup beyanname seçilerek inceleme yapılması giderek azalmıştır. İncelenecek mükelleflerin beyanname seçimi üzerinden belirlenmesinde, seçilecek beyannamelerin ve ekleri olan mali tabloların iyi tetkik edilmesi rasyo analizinden yararlanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, etkin bir inceleme sisteminin

oluşturulması, incelenecek mükelleflerin seçiminin doğru yapılması ve mükelleflerin gerçek vergileme güçlerinin tespiti açısından inceleme elemanlarının rasyo analizinden yararlanması sayısız yararlar sağlayacaktır.

4.2. Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulmasında Rasyo Analizinden Yararlanma Koşulları

Rasyo analizinden yararlanırken temel amaç, rasyolardan hareket edilerek kayıt dışı gelirin olma olasılığını gösteren belirtilerin tespit edilerek saptanan kayıt dışı gelirin kayıt altına alınmasıdır. Bu açıdan, firmanın likidite durumu, finansal yapısı çalışma durumu ve kârlılık durumuna ilişkin rasyolar kullanılmak suretiyle firmanın vergi matrahını etkileyen hususlar üzerinde yoğunlaşarak vergi kayıp ve kaçığının tespiti sağlanır.

Fakat incelemenin etkinliğinin sağlanabilmesi ve sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesi için, firmaya ilişkin verileri karşılaştırabilecek sektöre ilişkin standart verilerin önceden sağlanmış olması gerekmektedir. Sektöre ilişkin standart oranların sağlanarak, aynı sektörde faaliyet gösteren işletmelerin aynı hesap dönemine ait olmak koşuluyla likidite, finansal yapı, çalışma ve kârlılık durumuna ilişkin rasyolarının sektöre ilişkin standart oranlarla karşılaştırılarak standart oranlardan büyük sapma gösteren firmaların incelemeye alınması ve bu firmalar üzerinde yoğunlaşılması bu yöntemin esasını oluşturmaktadır. Standart oranlar, hem sektörün likidite, finansal yapı, çalışma ve kârlılık durumu hakkında önemli bilgiler vermesi ve hem de vergisel yönden incelemeye esas teşkil etmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Standart oranlardan sapmalar, incelenen sektör ve firma ile ilgili kayıt dışı gelirin diğer bir ifadeyle vergi kayıp ve kaçığının saptanması açısından önemli bilgilere ulaşma imkânını vermesi açısından büyük öneme sahiptir. Türkiye’de Merkez Bankası tarafından her yıl ana ve alt sektörlerle ilişkin olarak standart oranlar belirlenmektedir. Merkez Bankası tarafından hazırlanan standart oranlar, Merkez Bankasına veri gönderen ortalama 1.000 firmanın dağılımını yansıtmakta olup firma sayısının yeterli olması ve homojen bir yapıya sahip olması nedeniyle, az sayıda firmanın genel yapısını yansıtabildiği sektörlerde referans özelliğine de sahiptir.

Etkin bir inceleme sisteminin oluşturulmasında rasyo analizinden beklenen sonuçların elde edilebilmesi için teknolojiyen en üst düzeyde yararlanılması gerekmektedir. Bu bağlamda, bilgisayar kullanımının yoğunlaştırılarak ve en üst seviyeye getirilerek firmalara ilişkin işlem ve kayıtların teknoloji ile sorgulanabilmesi sağlanmalıdır. Oluşturulan bilgisayar sistemi ile idare bünyesinde bir veri tabanı oluşturularak firmalara ilişkin mali tablo verileri ve dönemler itibarıyla sektörlerle ilişkin standart oranlar veri tabanına eklenerek veri tabanı sürekli güncelleştirilmelidir. Böylece, firmalara ilişkin veriler ile sektörel oranların anında karşılaştırılmasıyla, oranlardan büyük sapma gösteren firmaların tespit edilmesi ve bu firmalara yoğunlaşarak saptanan kayıt dışı gelirin kayıt altına alınması sağlanmış olur.

4.3. Yöntemin Uygulanma Şekli

Bu yöntemde, firmanın bilanço ve gelir tablosu esas alınmak ve rasyo analizine tabi tutulmak suretiyle firmanın likidite durumu, mali yapısı, çalışma durumu ve kârlılık durumuna ilişkin rasyolar tespit edilir. Sonraki aşamada, tespit edilen bu rasyolar firmanın faaliyete bulunduğu sektöre ilişkin standart rasyolar (Merkez Bankası tarafından hazırlanan sektörel standart rasyolar) ile karşılaştırılır. Karşılaştırma neticesinde, standart rasyolardan sapmaların sözkonusu olması halinde, firma incelemeye tabi tutulur. Bu aşamada, sapma gösteren noktalardan hareket edilmek suretiyle özellikle firmanın vergi matrahını etkileyen hususlar üzerinde yoğunlaşarak firmanın kayıt dışında tuttuğu gelir tespit edilmeye çalışılır.

5. Sonuç ve Öneriler

Kayıt dışı ekonomi, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları en önemli ekonomik olgulardan birisidir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, dolayısıyla bu faaliyetlerden elde edilen gelirlerin vergilendirilmesi ile elde edilecek kaynakların ülke kalkınmasının finansmanında ve rekabet ortamının oluşturulmasında oynayacağı rol kuşkusuz çok önemlidir. Fakat diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de kayıt dışı ekonomi olgusu ve bu olguda yaşanan artış devletin temel finansman kaynağı olan vergi gelirlerinin azalmasına yol açarak kamu finansman dengesini bozulmasına neden olmaktadır. Özellikle enflasyon ve bütçe açığı gibi ekonomik sorunların yoğun olduğu dönemlerde kayıt dışı ekonomi olgusu en fazla gündeme gelen konulardan birisi haline gelip sözkonusu olgu ile mücadele ve çözüm arayışları daha önem kazanır.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmenin etkili yöntemlerinden birisi, etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulmasıdır. Etkin bir vergi incelemesi sisteminin oluşturulmasıyla, ekonomik sistemin bozulması önlediği gibi ülkede uygulanan ekonomik politikaların başarısı da artar. Ayrıca, etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulması beyan esasına dayanan vergi sisteminin vazgeçilmez unsurudur. Bu açıdan, özellikle temel finansal tablolara dayalı rasyo analizi yoluyla firmaların kârlılık, verimlilik ve performansının çeşitli yönlerden ölçülmesi etkin bir vergi sisteminin oluşturulması noktasında büyük önem taşımaktadır. Rasyo analiziyle firmaların geçmişteki ve şimdiki performansları karşılaştırılabileceği gibi, firmaların faaliyet gösterdikleri sektörün standart rasyolarıyla karşılaştırmalar yapılarak kayıt dışı gelirin olup olmadığı tespit edilir. Bu çalışmada, rasyo analizi yoluyla etkin bir vergi incelemesine olanak sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, firmanın finansal rasyoları ve sektör standart rasyoları karşılaştırılarak ve sapma gösteren rasyolardan yola çıkılarak firmanın kayıt dışında tuttuğu geliri tespit etme imkânı oluşturulmuştur.

Kaynakça

- Akbulak, Y. ve A.K. Tahtakılıç (2003), “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”,
Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl: 40, Sayı: 468.
- Aktürk, Ergün ve diğerleri (2004), “Parasalıcı Ekonometrik Yaklaşımla Türkiye’de Kayıt
Dışı Ekonominin Tahmini” *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 215.
- Altuğ, Osman (1999), “Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları” *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F.
Dergisi*, Sayı: 15.
- Altuğ, Osman (1994), *Kayıt Dışı Ekonomi*, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul.
- Altuğ, Osman, “Kayıt Dışı Ekonomiyle Kalkınma Modeli ve Mali Milat Uygulaması”,
<www.aso.org.tr/asomedyamart2002-ft.html#forum>, 28.08.2007.
- Avder, Erdoğan, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Etkileri”,
<<http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/erdogan/011/>>, 30.07.2007
- Aydemir, Şinasi (1995), *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, Hesap Uzmanları Derneği Yayını,
İstanbul.
- Bilen, Abdulkadir (2007), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye
Yönelik Çabalar”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 36.
- Burgess, Robin ve Nicholas Stern (1993), “Taxation and Development”, *Journal of
Economic Literature*, Vol.31, No.2, Çev. Mustafa Durmuş (2007), “Vergileme
ve Kalkınma”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 152.
- Çolak, Ömer Faruk (2003), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Siyasal Yapılanma”,
Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 14 (49).
- D.P.T. (2001), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas
Komisyon Raporu*, Ankara.
- Durmuş, Ahmet Hayri (1990), *Mali Tablolar Tahlihi*, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı,
İstanbul.
- Güredin ve diğerleri (1998), *Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz*, Anadolu Üniversitesi
Yayınları, No: 385, Eskişehir.
- Işık, Nihat ve Mustafa Acar (2001), “Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları,
Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F.
Dergisi*, Sayı: 21.
- Kıldış, Yusuf (2000), “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal ve Uluslararası Boyutu ve Çözüm
Önerileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2,
Sayı: 2.
- Kırkulak, Berna (1999), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi”, *Vergi
Sorunları Dergisi*, Sayı: 132.

- Kızılot, Şükrü ve Ş. Ertan Çomaklı (2004), “Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, XIX. Türkiye Maliye Sempozyumu, *Basılmamış Tebliğ*.
- Koçyiğit, Murat (1998), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları ve Kayıt Altına Alınması İçin Gereken Düzenlemeler”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir.
- Mavral, Ülker (2001), *Karapara Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye’ye Yansımaları*, Vergi Denetmenleri Derneği Yayını, Şafak Matbaacılık, Ankara.
- Metin, Kazım (1994), “Vergi İncelemelerinde Mali Tablolar Analizi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 75.
- Mustafa Durmuş (2007), “Vergileme ve Kalkınma”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 152.
- Özçelik, Özer ve Ercan Yaşar (2006), “Kayıt Dışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Öneriler”, *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 74, Ocak-Şubat-Mart.
- Richardson, Grant (2006), “Determination of Tax Evasion: A Cross-country Investigation”, *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, Volume: 15.
- Seviğ, Veysi (2006), “Kayıt Dışılık Üstüne”, *Dünya Gazetesi*, 05.06.2006.
- Şamiloğlu, Famil (2001), “Etkin Bir Vergi Denetiminde Finansal Tabloların Analizinin Önemi”, *Mali Çözüm Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 56, Temmuz-Ağustos-Eylül.
- Maliye Hesap Uzmanları Vakfı (2002), *Türk Vergi Sistemi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, T.O.B.B. Yayınları, Ankara.
- Ülgen, Sinan ve Ulaş Öztürk (2007), *Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Serüveni*, Deloitte.
- Yetim, Sedat (1999), *Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, Yayın No: 215, İstanbul.